

GRZEGORZ KRAWIEC

KRYZYS DEMOGRAFICZNY A ROZPAD RODZINY W POLSCE.
PERSONALISTYCZNA DIAGNOZA PRZEMIAN SPOŁECZNYCH
I KULTUROWYCH (2010–2025)

DEMOGRAPHIC CRISIS AND FAMILY BREAKDOWN IN POLAND.
PERSONALIST DIAGNOSIS OF SOCIAL
AND CULTURAL TRANSFORMATIONS (2010–2025)

Abstract. Over the years 2010–2025, Poland has undergone profound demographic and cultural changes that reveal the deepening crisis of the family and marriage institution. This period was chosen deliberately, as it marks a full generational cycle – from the entry of post-transition cohorts into adulthood around 2010 to the demographic collapse visible in 2025. This article analyzes the relationship between demographic decline and the disintegration of the traditional family model in the light of Karol Wojtyła’s personalist anthropology, highlighting both sociological and educational dimensions. Based on GUS demographic data and CBOS sociological surveys, it demonstrates that the record fall in fertility (TFR 1.099 in 2024) reflects not only economic challenges but primarily cultural and axiological transformations – a shift from a personalist concept of love as a self-giving relationship to an individualistic understanding of autonomy. The study emphasizes that the demographic crisis cannot be fully explained by financial or structural factors alone. It results from deeper value changes visible among generations raised in the culture of individualism and media consumerism. In conclusion, the paper underlines that overcoming this crisis requires not only economic support but also a renewal of educational and media culture inspired by the personalist vision of the human person.

Keywords: personalism; family; marriage; demographic crisis; social order

Dr GRZEGORZ KRAWIEC – Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu; adres do korespondencji: ul. Nieszawska 13c, 61-021 Poznań; e-mail: grzegorz.wiktor.krawiec@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0237-4528>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

WPROWADZENIE

Kiedy w 1960 r. młody lubelski wykładowca Karol Wojtyła publikował *Miłość i odpowiedzialność*, trudno było przewidzieć, że jego refleksje nad naturą małżeństwa i rodziny okażą się prorocze wobec wyzwań, z którymi zmierzy się Polska XXI wieku. Wojtyła pisał wtedy o rodzinie jako „wspólnocie osób” (*communio personarum*), w której każda osoba realizuje się poprzez bezinteresowny dar z siebie dla innych (Wojtyła, 1960, s. 28-42). Ta personalistyczna wizja stoi dziś w ostrym kontraście z rzeczywistością demograficzną współczesnej Polski.

Paradoks polskiej sytuacji jest uderzający. Z jednej strony, badania społeczne niezmiennie pokazują, że Polacy cenią rodzinę najwyżej spośród wszystkich wartości. Według komunikatu CBOS „Rodzina – jej znaczenie i rozumienie” około 80% rodaków uznaje szczęście rodzinne za najważniejszą wartość życiową (CBOS, 2019a, s. 3). Z drugiej jednak strony, dane demograficzne rysują obraz drastycznego odwrotu od rodzicielstwa. Jak podaje raport GUS „Sytuacja społeczno-gospodarcza kraju – Sytuacja demograficzna Polski”, współczynnik dzietności (TFR) spadł do rekordowo niskiego poziomu 1,099 w 2024 r. (GUS, 2025a, s. 1), co plasuje Polskę wśród krajów o najniższej dzietności na świecie. Dla porównania – próg zastępowalności pokoleń wynosi 2,1.

Ta rozbieżność między deklarowanymi wartościami a rzeczywistymi wyborami życiowymi nie jest jedynie polskim fenomenem, ale w naszym kraju przybiera dramatyczne formy. Według opracowania GUS „Małżeństwa oraz dzietność w Polsce” liczba zawieranych małżeństw spadła ze 183,5 tysięcy w 2019 r. do około 140 tysięcy w 2024 r. (GUS, 2023a, s. 15-17). Jednocześnie, jak wynika z Rocznika Demograficznego 2023, rośnie odsetek dzieci rodzących się w związkach nieformalnych – z 20,6% w 2010 r. do 28,1% w 2022 r. (GUS, 2023b, s. 324).

Co skłania młodych Polaków do odkładania lub rezygnacji z rodzicielstwa? Czy to jedynie kwestia ekonomiczna, jak często sugerują politycy, czy też mamy do czynienia z głębszą przemianą kulturową i antropologiczną? Z perspektywy personalistycznej te pytania nabierają szczególnej wagi, ponieważ dotyczą samej istoty tego, co znaczy być człowiekiem w relacji do innych.

W niniejszym artykule autor stawia sobie za cel przeanalizowanie związku między osłabieniem tradycyjnego modelu rodziny a pogłębiającym się kryzysem demograficznym w Polsce w latach 2010–2025. Wykorzystując personalistyczną antropologię jako klucz interpretacyjny, formułuje dwie główne hipotezy:

H1: Rodzina oparta na trwałym małżeństwie skuteczniej realizuje funkcje stabilizujące ład społeczny niż alternatywne formy życia rodzinnego, co znajduje potwierdzenie w danych empirycznych dotyczących trwałości związków, dobrostanu dzieci oraz transmisji wartości kulturowych.

H2: Obecny kryzys demograficzny w Polsce wynika nie tylko z czynników ekonomicznych, lecz także z głębszych przemian antropologicznych – przejścia od personalistycznego rozumienia miłości jako daru z siebie ku indywidualistycznej wizji autonomii jednostki, co osłabia gotowość do trwałych zobowiązań. Warto jednak zauważyć, że personalistyczna koncepcja osoby i rodziny, rozwinięta przez Karola Wojtyłę, ma głębokie korzenie biblijne: człowiek stworzony „na obraz i podobieństwo” Boga (Rdz 1, 26-27) oraz związek mężczyzny i kobiety, którzy „staną się jednym ciałem” (Rdz 2, 24), stanowią pierwotny wzór *communio personarum*.

Przyjęcie roku 2010 jako początku analiz wynika z nałożenia się w tym czasie kilku procesów: zakończenia działania echa wyżu z lat osiemdziesiątych XX wieku, wejścia w wiek zakładania rodzin przez kohortę wychowaną już w realiach poakcesyjnych oraz utrwalenia się opóźniania decyzji o małżeństwie i pierwszym dziecku (Kotowska i in., 2008; Walczak, 2017, s. 112-115). Oznacza to, że od tego momentu w danych demograficznych widać już nie tyle odchodzenie od starego modelu, ile funkcjonowanie nowego, bardziej indywidualistycznego wzorca życia rodzinnego. Analiza zamknięta na 2025 r. pozwala uchwycić pełne konsekwencje tej zmiany, w tym rekordowo niski poziom dzietności oraz spadek liczby małżeństw (GUS, 2025a).

CZYM JEST RODZINA W UJĘCIU PERSONALISTYCZNYM?

Fundamentem personalistycznego rozumienia rodziny jest koncepcja miłości rozwinięta przez Karola Wojtyłę. W przeciwieństwie do utylitarystycznego podejścia, które traktuje drugą osobę jako środek do osiągnięcia szczęścia, personalizm utrzymuje, że prawdziwa miłość polega na afirmacji drugiej osoby dla niej samej. Jak pisał Wojtyła w *Miłości i odpowiedzialności*:

Miłość w pełnym tego słowa znaczeniu jest cnotą, a nie tylko uczuciem ani też tym bardziej tylko podnieceniem zmysłów. Cnota ta tworzy się w woli i dysponuje zasobami jej duchowej potencjalności, czyli stanowi autentyczne zaangażowanie wolności osoby-podmiotu (Wojtyła, 1960, s. 119).

Miłość w ujęciu personalistycznym należy zatem rozumieć jako trwałą dyspozycję moralną zakorzenioną w woli osoby, a nie jedynie jako przeżycie emocjonalne czy popędowe pożądanie. „Nie chodzi bowiem w porządku etycznym bynajmniej o to, aby zatrzeć lub pominąć wartość seksualną, na którą reagują zmysły i uczucie” (Wojtyła, 1960, s. 120), jest ona cnotą skierowaną przez swą naturę ku wspólnemu dobru dwojga osób, dobru, które jest zarazem dobrem nadprzyrodzonym.

Ta koncepcja stoi w ostrym kontraście z dominującymi dziś wzorcami kulturowymi, które akcentują autonomię jednostki i realizację własnych marzeń. Współczesna kultura często przedstawia związek i dzieci jako potencjalne ograniczenie wolności osobistej, co znajduje odbicie w odkładaniu decyzji o założeniu rodziny czy też w preferowaniu związków „na próbę” zamiast trwałych zobowiązań.

Jan Paweł II w adhortacji *Familiaris consortio* rozwija swą koncepcję rodziny jako *communio personarum* – wspólnoty osób zjednoczonych miłością (Jan Paweł II, 1981, nr 18), co zakorzenia w biblijnym obrazie Boga jako komunii Osób oraz w wizji małżeństwa, w której miłość męża do żony jest znakiem miłości Chrystusa do Kościoła (Ef 5, 25-32). Pojęcie to wymaga wyjaśnienia: nie jest to tylko socjologiczny opis grupy osób mieszkających razem, lecz ontologiczna charakterystyka specyficznej formy bycia razem, gdzie każda osoba poprzez dar z siebie tworzy głęboką komuniję z innymi. Rodzina staje się przestrzenią, w której osoby mogą w pełni się realizować poprzez wzajemne obdarowywanie się sobą. Ten wymiar komunii koresponduje z biblijnym ujęciem człowieka jako istoty powołanej do jedności: „nie jest dobrze, żeby mężczyzna był sam” (Rdz 2, 18). Z tej perspektywy rodzina nie jest jedynie „przestrzenią prywatności”, jak często ją się dziś postrzega, lecz fundamentalną komórką społeczeństwa, w której kształtują się podstawowe kompetencje społeczne: zdolność do troski o innych, odpowiedzialność, solidarność międzypokoleniowa. Jak stwierdza Franciszek Adamski w monografii „Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy”, rodzina spełnia funkcje: osobotwórczą, wspólnototwórczą, kulturotwórczą oraz prokreacyjno-opiekuńczą (Adamski, 2011, s. 29-30).

W świetle powyższych analiz rysuje się wyraźny kontrast między personalistyczną wizją rodziny a współczesnymi tendencjami społecznymi, które sprowadzają rodzinę do luźnego układu emocjonalnego, pozbawionego trwałego fundamentu aksjologicznego i społecznego. W warunkach postmodernizmu – jak zauważa Mitreğa (2011) – związki stają się nietrwałe, a emocje i subiektywne poczucie zadowolenia urastają do rangi głównego kryterium zawarcia i trwania relacji. Partnerzy, jako wolne i niezależne jednostki, niekiedy nie potrzebują już żadnych zewnętrznych uzasadnień dla wspólnego życia – ani ekonomicznych, ani społecznych.

Rodzina w takim ujęciu pełni głównie funkcje emocjonalno-seksualne, opiekuńcze i rekreacyjno-towarzyskie, tracąc jednocześnie swoje znaczenie jako instytucja kulturotwórcza i wychowawcza. Ten proces dodatkowo pogłębia współczesna ideologia konsumpcjonizmu, która wg Błasiak (2010) skłania rodziców do coraz większego zaangażowania w aktywność zawodową kosztem relacji rodzinnych. Z kolei Cudak (2012) wskazuje, że liberalizacja norm obyczajowych oraz przemiany społeczno-gospodarcze wpływają destabilizująco na strukturę rodziny i utrudniają jej realizację podstawowych funkcji.

Papież Franciszek w adhortacji apostolskiej *Amoris laetitia* diagnozuje jeden z głównych problemów współczesności związanych z nadmiernym indywidualizmem, który utrudnia ludziom ofiarowanie siebie drugiemu w sposób szczery i wielkoduszny (por. Franciszek, 2016, nr 124). Ta diagnoza trafnie opisuje polską rzeczywistość, w której młodzi ludzie coraz częściej wybierają „projekty życiowe” skoncentrowane na karierze, podróżach czy samorealizacji, traktując związek i dzieci jako opcjonalne dodatki.

Personalizm proponuje alternatywne rozumienie wolności – nie jako braku zobowiązań, lecz jako zdolności do ich podejmowania z miłości. Pojęcie „ład daru”, istotne dla personalistycznej antropologii, oznacza porządek społeczny oparty na wzajemnym obdarowywaniu się osób, przeciwstawiony „ładowi użyteczności”, w ramach którego relacje opierają się na kalkulacji korzyści. Z tej perspektywy kryzys rodziny jest przede wszystkim kryzysem rozumienia człowieka i jego powołania.

METODA I ŹRÓDŁA

Badanie ma charakter opisowo-analityczny z elementami analizy porównawczej. Autor wykorzystuje triangulację źródeł danych, łącząc dane statystyczne, badania opinii publicznej oraz analizę literatury naukowej. Przyjęta strategia pozwala na ujęcie badanego fenomenu z różnych perspektyw. W niniejszym artykule przyjęto następujące definicje operacyjne:

Kryzys demograficzny – spadek współczynnika dzietności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń (2,1) oraz ujemny przyrost naturalny,

Kryzys rodziny – osłabienie instytucji małżeństwa mierzone spadkiem liczby zawieranych małżeństw oraz wzrostem odsetka urodzeń pozamałżeńskich,

Ład kulturowy – dominujący w społeczeństwie system wartości i norm kształtujących postawy wobec rodziny i rodzicielstwa,

Personalizm – filozofia uznająca osobę ludzką za centrum wartości i akcentująca jej realizację poprzez relacje z innymi, w wersji chrześcijańskiej czerpie inspirację z biblijnego objawienia człowieka jako osoby stworzonej na obraz Boga (por. Rdz 1, 26-27).

W przeprowadzonym badaniu wykorzystano szeroki wachlarz źródeł danych o charakterze statystycznym, empirycznym i teoretycznym, obejmujących zarówno dokumenty urzędowe, jak i publikacje naukowe oraz opracowania instytucjonalne. Podstawę analizy demograficznej stanowiły oficjalne dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) za lata 2010–2025. Szczególną rolę odegrały tu corocznie publikowane Roczniki Demograficzne z lat 2011–2024, które dostarczają usystematyzowanych informacji na temat liczby urodzeń, zgonów, małżeństw i rozwodów, a także struktury ludności według wieku i płci. Analiza bezdzietności i przemian struktury rodziny oparta została na raportach tematycznych Instytutu Pokolenia (Leszczyński, 2023) oraz publikacjach naukowych z zakresu demografii i socjologii rodziny.

Uwzględniono także najnowsze opracowania GUS, takie jak raport „Sytuacja społeczno-gospodarcza kraju – Sytuacja demograficzna Polski” z dnia 24 kwietnia 2025 r. (GUS, 2025a), oraz dokument „Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2024 r. Stan w dniu 31 grudnia” (GUS, 2025b), który zawiera najbardziej aktualne dane statystyczne dotyczące populacji Polski. Uzupełnieniem były przekrojowe zestawienia, np. „Polska w liczbach 2024” (GUS, 2024b), a także specjalistyczne opracowanie „Małżeństwa oraz dzietność w Polsce” (GUS, 2023a), pozwalające na identyfikację zmian w strukturze i dynamice życia rodzinnego.

Analiza została wzbogacona o dane z badań opinii publicznej przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), a zwłaszcza o komunikat pt. „Rodzina – jej znaczenie i rozumienie” (CBOS, 2019a), który dostarcza informacji na temat postrzegania rodziny i wartości z nią związanych w polskim społeczeństwie. Uzupełnieniem była publikacja „Młodzież 2018” (CBOS, 2019b), zawierająca dane na temat aspiracji, stylu życia i stosunku młodego pokolenia do instytucji rodziny.

Wykorzystano również publikacje naukowe z zakresu socjologii rodziny, demografii, antropologii kulturowej i filozofii personalistycznej, opublikowane w latach 2010–2025, a także dokumenty Kościoła katolickiego odnoszące się do kwestii małżeństwa i rodziny, m.in. *Familiaris consortio* Jana Pawła II oraz *Amoris laetitia* papieża Franciszka. Uwzględniono też wybrane raporty międzynarodowe, w tym dane i analizy opracowane przez OECD, ONZ oraz

Eurostat, które pozwalają osadzić polskie uwarunkowania demograficzno-rodzinne w szerszym, europejskim i globalnym kontekście porównawczym.

Należy podkreślić pewne ograniczenia przyjętej strategii badawczej. Po pierwsze, analiza ma charakter przede wszystkim korelacyjny – nie dowodzi wprost związków przyczynowo-skutkowych między zmianami kulturowymi a trendami demograficznymi. Po drugie, nie wszystkie wykorzystane dane są w pełni porównywalne w czasie, ponieważ pochodzą z różnych źródeł statystycznych (np. bieżącej statystyki demograficznej oraz wyników Narodowego Spisu Powszechnego), które różnią się zakresem informacji i sposobem prezentacji danych dotyczących gospodarstw domowych i struktury rodzin. Po trzecie, pełne skutki obecnych trendów demograficznych ujawnią się dopiero za kilkadziesiąt lat.

Dodatkowym powodem przyjęcia zakresu 2010–2025 jest możliwość porównania dwóch generacji rodziców: tych, którzy w 2010 r. wciąż częściowo odwoływali się do tradycyjnych wzorów rodzinnych, oraz tych z połowy lat dwudziestych XXI wieku, socjalizowanych już w realiach pełnej cyfryzacji i mobilności (Twenge, 2017, s. 45-68). Takie ujęcie czasowe pozwala oddzielić zmiany wynikające z samej struktury wieku ludności od zmian o charakterze kulturowym.

ZMIANA MODELU RODZINY W POLSCE PO 1989 ROKU

Analiza przemian rodziny w Polsce wymaga uwzględnienia kontekstu historycznego. W okresie PRL, mimo oficjalnej ideologii, rodzina wciąż opierała się na tradycyjnych wartościach. Dane historyczne pokazują, że na początku lat osiemdziesiątych współczynnik dzietności całkowitej (TFR) w Polsce przekraczał poziom prostej zastępowalności pokoleń – w 1980 r. wynosił 2,28, a w połowie dekady osiągnął 2,42 (GUS, 2018).

Po transformacji ustrojowej w Polsce otworzyły się nie tylko granice polityczne i gospodarcze, lecz także zaczęliśmy importować zachodnie wzorce życia rodzinnego. Dla młodego pokolenia wychowanego w latach dziewięćdziesiątych XX wieku oznaczało to konieczność wyboru między tradycyjnym modelem rodziny – opartym na małżeństwie, stałym zatrudnieniu i hierarchicznych rolach – a nowymi możliwościami samorealizacji. Ten moment historyczny stał się punktem wyjścia do zróżnicowania doświadczeń kolejnych generacji wchodzących w dorosłość.

W szczególności dotyczyło to dwóch następujących po sobie kohort pokoleniowych. W przypadku millenialsów (pokolenie Y), urodzonych w latach

około 1980–1995, oznaczało to konieczność wyboru między tradycyjnym modelem rodziny a nowymi możliwościami edukacyjnymi i zawodowymi. Pokolenie Z, obejmujące osoby urodzone od połowy lat dziewięćdziesiątych do około 2010 r., dorastało już w pełni zglobalizowanym i zdigitalizowanym świecie. W efekcie relacje rodzinne coraz częściej oceniano przez pryzmat niezależności jednostki i realizacji własnych aspiracji, a nie – zgodnie z normą personalistyczną Karola Wojtyły – jako przestrzeń daru z siebie i odpowiedzialności za drugą osobę (por. Wojtyła, 1960, s. 119-120).

Dane GUS wyraźnie obrazują tę zmianę priorytetów życiowych – w latach 1990–2022 znacząco wzrósł wiek wchodzenia w dorosłe role rodzinne: udział matek w wieku co najmniej 30 lat podwoił się, osiągając 55%, a średni wiek urodzenia pierwszego dziecka zbliżył się do 29 lat, co oznacza wyraźne przesunięcie decyzji o małżeństwie i rodzicielstwie na późniejsze etapy życia (GUS, 2023c, s. 13-14). Według danych demograficznych, bezdzietność kobiet w Polsce systematycznie rośnie – wśród kobiet urodzonych w latach 1945–1955 około 8% nigdy nie urodziło dziecka, dla urodzonych w 1975 r. wskaźnik ten wyniósł 19,5%, a dla rocznika 1983 sięga prawie 30%, co oznacza, że niemal co trzecia kobieta w wieku około 40 lat nie ma dzieci (Leszczyński, 2023, s. 3-4; Kot, 2023).

KRYZYS DEMOGRAFICZNY A ROZPAD TRADYCYJNEGO MODELU RODZINY

Poniżej zestawiono wybrane wskaźniki demograficzne obrazujące zmiany w zakresie dzietności, małżeństw oraz struktury urodzeń w Polsce w latach 2010–2024. Dane te stanowią punkt wyjścia do analizy zależności między pogłębiającym się kryzysem demograficznym a przemianami tradycyjnego modelu rodziny.

Tabela 1. Wskaźniki demograficzne Polski (2010–2024)

Wskaźnik	2010	2015	2020	2024
Współczynnik dzietności (TFR)	1,38	1,29	1,38	1,099
Małżeństwa na 1000 ludności	5,9	5,0	3,8	3,6*
% urodzeń pozamałżeńskich	20,6%	24,6%	26,3%	28–30%**

*Szacunki na podstawie danych kwartalnych GUS

**Trend oszacowano na podstawie odsetka 28,1% z 2022 r. według Rocznika Demograficznego 2023 (GUS, 2023b, s. 324)

Źródła: GUS, Roczniki Demograficzne 2011 (s. 213), 2016 (s. 267), 2021 (s. 289), 2024 (dane wstępne); GUS, 2025a (współczynnik TFR za 2024).

Tabelaryczny obraz zmian może sugerować, że zasadnicze pogorszenie sytuacji demograficznej nastąpiło dopiero po 2020 r., tymczasem już pierwsza połowa analizowanego okresu pokazuje przesuwanie się reprodukcji poza ramy małżeństwa oraz spadek skłonności do trwałych związków. Na to nakłada się stopniowe zmniejszanie liczby kobiet w wieku najwyższej płodności, ale tempo spadku urodzeń jest wyraźnie większe niż tempo spadku tej kohorty, co wskazuje na czynniki behawioralne i kulturowe, a nie tylko strukturalne (GUS, 2023c, s. 42-44; GUS, 2025b). W konsekwencji kryzys demograficzny w Polsce należy odczytywać jako skutek zmiany sposobu wchodzenia w dorosłość i interpretowania zobowiązań rodzinnych, a nie tylko jako rezultat krótkotrwałych wstrząsów gospodarczych czy zdrowotnych (Sobotka i in., 2021). Dane te obrazują dramatyczną skalę przemian: według komunikatu GUS z 24 kwietnia 2025 r., wskaźnik dzietności spadł do poziomu 1,099 w 2024 r., co oznacza, że każde kolejne pokolenie będzie o połowę mniej liczne od poprzedniego (GUS, 2025a, s. 1).

Instytucja małżeństwa wyróżnia się wyższą trwałością w porównaniu ze związkami nieformalnymi. Według Rocznika Demograficznego 2024, w 2023 r. w Polsce orzeczono 56 892 rozwody, z czego 20% dotyczyło małżeństw trwających 5–9 lat, a 19% – 10–14 lat; najczęstszą przyczyną była „niezgodność charakterów” (31% przypadków) (GUS, 2024a, s. 234-237). Badania Manninga i Cohena wskazują, że po pięciu latach 49% związków kohabitacyjnych rozpada się, podczas gdy w przypadku małżeństw ten odsetek wynosi 20% (Manning i Cohen, 2012, s. 382).

Według raportu Rzecznika Praw Dziecka „Sytuacja dzieci w Polsce. Raport 2021” 82% dzieci z rodzin pełnych odczuwa wsparcie i miłość ze strony rodziców, a w ich rodzinach rzadziej występują problemy emocjonalne i trudności szkolne (RPD, 2021, s. 45-48). Dane z Narodowego Spisu Powszechnego 2021 pokazują, że udział rodzin niepełnych wzrósł z 18,5% w 2002 r. do 24% w 2021 r. (GUS, 2021, s. 89-91). Według komunikatu CBOS 99% Polaków uznaje małżeństwo z dziećmi za rodzinę, 83% – konkubinat z dzieckiem, a 31% – konkubinat bez dzieci (CBOS, 2019a, s. 6).

DLACZEGO INNE KRAJE EUROPEJSKIE RADZĄ SOBIE LEPIEJ?

Polski kontekst demograficzny nabiera dodatkowego znaczenia w świetle porównań międzynarodowych. Według danych Eurostatu średnia dzietność w UE-27 w 2022 r. wynosiła 1,53, podczas gdy Polska z wynikiem 1,26 należała

do krajów o najniższej dzietności (Eurostat, 2023). Co istotne, kraje o zbliżonym dziedzictwie kulturowym osiągają wyraźnie odmienne rezultaty: Czechy – 1,83; Słowacja – 1,63; Węgry – 1,52.

Różnice te pokazują, że sama polityka socjalna nie wystarcza do odwrócenia trendów demograficznych. Przykładowo Szwecja, mimo rozbudowanego systemu wsparcia rodzin obejmującego 480 dni płatnego urlopu rodzicielskiego, notuje w ostatnich latach spadek dzietności do około 1,5. Z kolei Francja, przeznaczająca na świadczenia rodzinne około 3,5–3,7% PKB, utrzymuje relatywnie wyższy poziom dzietności, co wskazuje na znaczenie trwałych norm kulturowych i stabilnych form życia rodzinnego obok instrumentów polityki publicznej (OECD, 2023).

CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA DECYZJĘ PROKREACYJNĄ

Jak pokazuje raport CBOS „Młodzież 2018”, w hierarchii celów życiowych młodych ważniejsze od wysokiego zabezpieczenia finansowego (33% wskazań) są miłość i przyjaźń (52%) oraz udane życie rodzinne i dzieci (42%) (CBOS, 2019b, s. 71-95). Jednocześnie dane OECD w publikacji „Public Spending on Family Benefits” pokazują, że Niemcy wydają 3,3% PKB na politykę rodzinną, a mimo to notują dzietność zaledwie 1,58 w 2022 r. (OECD, 2023).

Zależność tę potwierdzają również badania międzynarodowe, gdyż analiza Myrskylä, Kohlera i Billariego wskazują, że wzrost zamożności koreluje z niższą dzietnością, a związek ten odwraca się dopiero przy bardzo wysokim poziomie rozwoju (HDI > 0,9) (Myrskylä i in., 2009, s. 742).

W podobnym kierunku prowadzą wnioski z badań kulturowych, gdyż Lesthaeghe (2010) wykazał istnienie istotnego związku między rozpowszechnieniem wartości postmaterialistycznych a niższą dzietnością (s. 211-251). W konsekwencji gotowość do rodzicielstwa nie może być wyjaśniana wyłącznie przez czynniki ekonomiczne, lecz wymaga uwzględnienia szerszego kontekstu aksjologicznego i kulturowego, co uzasadnia analizę roli instytucji kształtujących wartości – w szczególności mediów i systemu edukacji.

Według raportu CBOS „Młodzież 2018” hierarchia wartości młodych Polaków przedstawia się następująco: miłość i przyjaźń wskazało 52% respondentów, udane życie rodzinne i dzieci – 42%, ciekawą pracę zgodną z zainteresowaniami – 40%, a wysokie zabezpieczenie finansowe – 33% (CBOS, 2019b, s. 71-95). W kolejnej edycji badania (2021) odsetek młodych, dla których posiadanie rodziny i dzieci stanowi priorytet, spadł do 33% – najniższego

poziomu od początku badań w 1994 r. Dla porównania, w 2008 r. wartość ta wynosiła 54% (PAP, 2022). Wyniki te potwierdzają, że młode pokolenie coraz częściej postrzega życie rodzinne jako jeden z wielu projektów życiowych, a nie centralny punkt odniesienia egzystencjalnego. Media, promując narrację sukcesu indywidualnego, mobilności oraz samorealizacji, wzmacniają te tendencje, przesuwając akcent z relacji i wspólnoty na indywidualne spełnienie.

W tym kontekście rośnie znaczenie edukacji jako narzędzia korekty postaw wobec rodziny i kształtowania dojrzałości emocjonalnej młodzieży. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2025 r., od września 2025 r. w polskich szkołach został wprowadzony nowy przedmiot „Edukacja zdrowotna” (Dz.U. 2025, poz. 467). W zamyśle ma on obejmować nie tylko treści prozdrowotne, lecz także zagadnienia z zakresu relacji interpersonalnych, seksualności i odpowiedzialności. Jednak – jak zauważa Stek-Łopatka (2025) – wokół przedmiotu narasta silny spór światopoglądowy. W katolickich mediach pojawiają się obawy o jego ideologiczne wykorzystanie oraz o możliwość marginalizowania wychowania prorodzinnego i aksjologicznego. W rezultacie ze względu na kontrowersje oraz deklarowaną dobrowolność uczestnictwa istnieje duże prawdopodobieństwo, że przedmiot nie zostanie w praktyce powszechnie nauczany (Stek-Łopatka, 2025).

Z perspektywy personalistycznej szkoła nie jest tylko przekazicielem wiedzy, lecz środowiskiem formacji człowieka jako osoby – co oznacza, że przedmiot „Edukacja zdrowotna” może albo wspierać, albo wypaczać wizję relacji i rodziny.

SPOSOBY POWSTRZYMANIA KRYZYSU DEMOGRAFICZNEGO

Według raportu ONZ „Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?” imigracja nie może w pełni zrównoważyć skutków starzenia się społeczeństw (ONZ, 2001). Ponadto, dane z publikacji GUS „Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2024 r. Stan w dniu 31 grudnia” pokazują, że saldo migracji na pobyt stały w Polsce w 2024 r. wyniosło +9,3 tys. osób, przy ubytku naturalnym –147 tys. (GUS, 2025b, s. 142).

Analiza pokazuje, że samą pomocą finansową nie odwrócimy narastającego kryzysu demograficznego – konieczna jest gruntowna przemiana kulturowa. Jednym z przykładów jest przedmiot Edukacja zdrowotna, który powinien zawierać elementy psychologii relacji oraz etyki personalistycznej. Co więcej, według danych INSEE i OECD, Francja wydając 3,5–3,7% PKB na politykę

rodzinną osiąga dzietność 1,79, co wskazuje na znaczenie kompleksowego podejścia (INSEE, 2023, s. 12-14; OECD, 2023). Ponadto doświadczenie ruchów formacyjnych w tym zakresie dokumentują m.in. Krawiec (2020; 2021) oraz Rucki i Krawiec (2019).

WNIOSKI

Przeprowadzona analiza potwierdza obie postawione hipotezy badawcze i prowadzi do następujących wniosków:

– Potwierdzenie hipotezy H1 o wyższej stabilności rodzin opartych na małżeństwie. Dane empiryczne jednoznacznie wskazują na wyższą trwałość małżeństw w porównaniu ze związkami nieformalnymi. Według badań Manninga i Cohena (2012, s. 382) po pięciu latach funkcjonowania rozpada się 49% związków kohabitacyjnych, natomiast w przypadku małżeństw odsetek ten wynosi jedynie 20%. Raport RPD (2021, s. 45-48) pokazuje, że 82% dzieci z rodzin pełnych odczuwa wsparcie i miłość ze strony rodziców, podczas gdy w rodzinach niepełnych częściej występują problemy emocjonalne.

– Potwierdzenie hipotezy H2 o kulturowych źródłach kryzysu demograficznego. Analiza porównawcza wykazała, że kraje o wysokich nakładach na politykę rodzinną (np. Niemcy – 3,3% PKB według OECD, 2023) nie osiągają znacząco wyższej dzietności niż Polska. Dane CBOS z badania „Młodzież 2018” pokazują, że w hierarchii wartości młodych najwyżej lokują się miłość i przyjaźń (52%) oraz udane życie rodzinne i dzieci (42%), podczas gdy wysokie zabezpieczenie finansowe wskazuje 33% badanych (CBOS, 2019b, s. 71-95).

– Dramatyczna skala kryzysu demograficznego w Polsce. Według komunikatu GUS z 24 kwietnia 2025 r., współczynnik dzietności wynosi 1,099 (GUS, 2025a, s. 1). Przy utrzymaniu obecnych trendów, według projekcji demograficznych, populacja Polski może znacząco zmaleć do końca XXI wieku. Przedział 2010–2025 ujawnia więc nie pojedynczy kryzys wywołany zewnętrznym szokiem, ale długotrwałe przesuwanie się polskiego społeczeństwa w stronę wzorca relacji opartych na autonomii jednostki, co wprost osłabia prokreacyjny potencjał rodziny (Lesthaeghe, 2010; Frejka i Gietel-Basten, 2016).

– Niewystarczalność rozwiązań czysto ekonomicznych. Francja wydając 3,5–3,7% PKB osiąga dzietność 1,79 (INSEE, 2023, s. 12-14; OECD, 2023), podczas gdy Polska przy niższych nakładach notuje 1,26 (Eurostat, 2023).

– Konieczność odnowy kulturowej opartej na personalizmie: w tym afirmacja rodzicielstwa jako dobra i daru („synowie są darem Pana” – Ps 127, 3).

Przezwyciężenie kryzysu wymaga powrotu do wizji człowieka wyrażonej przez Wojtyłę (1960, s. 96) – osoby realizującej się poprzez bezinteresowny dar z siebie.

– Rola mediów i edukacji w kształtowaniu postaw prorodzinnych. Według CBOS (2019b, s. 156-157) media społecznościowe promują model życia skoncentrowany na samorealizacji, marginalizując wartość rodzicielstwa.

– Kompleksowość niezbędnych rozwiązań. Skuteczna odpowiedź wymaga działań na poziomie kulturowym (kampanie społeczne), edukacyjnym (nowy przedmiot od 2025 – Edukacja zdrowotna, ekonomicznym (por. model francuski) i duchowym (formacja w ruchach – Krawiec 2020; 2021).

– Strategiczne znaczenie problemu dla przyszłości Polski. Według GUS (2025a, s. 1), przyrost naturalny w I kwartale 2025 r. wyniósł –54,5 tys., co w skali roku oznacza ubytek przekraczający 200 tys. mieszkańców.

Podsumowując, kryzys demograficzny w Polsce ma głębokie źródła antropologiczne. Jednocześnie perspektywa chrześcijańska chroni przed fatalizmem: „nadzieja zawieść nie może” (Rz 5, 5), dlatego obok diagnozy konieczna jest odbudowa kultury odpowiedzialnej miłości. Jak uczył Karol Wojtyła, cytując Sobór Watykański II (1967): „człowiek nie może odnaleźć się w pełni inaczej, jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego” (*Gaudium et spes*, nr 24).

KIERUNKI DALSZYCH BADAŃ

Przedstawiona analiza otwiera następujące obszary wymagające pogłębionych badań:

– badania longitudinalne śledzące losy kohort urodzeniowych w kontekście przemian modelu rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem transmisji międzypokoleniowej wartości i postaw wobec małżeństwa i rodzicielstwa,

– badania porównawcze skuteczności różnych typów polityki prorodzinnej w krajach o podobnym dziedzictwie kulturowym, połączone z analizą czynników warunkujących ich efektywność,

– badania jakościowe dotyczące procesu podejmowania decyzji prokreatywnych przez pokolenia Y i Z, z uwzględnieniem roli mediów społecznościowych i grup rówieśniczych,

– analizy ekonomiczne długoterminowych kosztów kryzysu demograficznego dla systemów zabezpieczenia społecznego i rynku pracy,

– badania nad rolą wspólnot religijnych w kształtowaniu postaw prorodzinnych i wspieraniu młodych rodzin.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski F. (2011), *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Błasiak A. (2010), *Funkcje rodziny w zmieniającej się rzeczywistości*, [w:] A. Błasiak i E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP, s. 95-104.
- CBOS (2019a), *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie. Komunikat z badań nr 22/2019*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_022_19.PDF [dostęp: 22.07.2025].
- CBOS (2019b), *Młodzież 2018*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej. <https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/2020/02/raport-mlodziez-2018.pdf> [dostęp: 22.07.2025].
- Cudak H. (2012), Zaburzenie struktury rodziny jako konsekwencja makrospołecznych uwarunkowań, *Pedagogika Rodziny*, nr 4, s. 7-17.
- Eurostat (2023), *Fertility statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics [dostęp: 22.07.2025].
- Franciszek (2016), Adhortacja apostołska *Amoris laetitia* o miłości w rodzinie, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_2016_0319_amoris-laetitia.html [dostęp: 22.07.2025].
- Frejka T. i Gietel-Basten S. (2016), *Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe after 1990*, *Comparative Population Studies*, nr 1, s. 3-56. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2016-03en>
- GUS (2011), *Rocznik Demograficzny 2011*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2011.zip [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2016), *Rocznik Demograficzny 2016*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/10/1/rocznik_demograficzny_2016.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2018), *Wybrane wskaźniki z zakresu dzietności w latach 1980–2021*, <https://www.gov.pl/attachment/68660185-68a0-4c4d-ac9e-56ae2f91ce5a> [dostęp: 29.01.2026].
- GUS (2021), *Rocznik Demograficzny 2021*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/15/1/rocznik_demograficzny_2021.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2023a), *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/23/1/1/malzenstwa_i_dzietnosc_w_polsce.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2023b), *Rocznik Demograficzny 2023*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/17/1/rocznik_demograficzny_2023_zakladki_pl.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2023c), *Sytuacja demograficzna Polski do 2022 r.*, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/40/3/1/sytuacja_demograficzna_polski_do_2022.pdf [dostęp: 29.01.2026].
- GUS (2024a), *Rocznik Demograficzny 2024*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/18/1/rocznik_demograficzny_2024.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2024b), *Polska w liczbach 2024*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5501/14/17/1/polska_w_liczbach_2024_pl_pi.pdf [dostęp: 22.07.2025].

- GUS (2025a), *Sytuacja społeczno-gospodarcza kraju – Sytuacja demograficzna Polski*, Warszawa: GUS. <https://ssgk.stat.gov.pl/04.2025/Ludnosc.html> [dostęp: 22.07.2025].
- GUS (2025b), *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2024 r. Stan w dniu 31 grudnia*, Warszawa: GUS. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/6/38/1/ludnosc_stan_i_struktura_oraz_ruch_naturalny_w_przekroju_terytoryalnym_na_31-12-2024.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- INSEE (2023), *Bilan démographique 2022*, Paris: Institut national de la statistique et des études économiques. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6687000> [dostęp: 22.07.2025].
- Jan Paweł II (1981), Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym *Familiaris consortio*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_19811122_familiaris-consortio.html [dostęp: 22.07.2025].
- Kot M. (2023), *Instytut Pokolenia: między 25 a 30 procent Polek w wieku 40 lat nie ma dzieci*, Serwis Rodzinny, 17.12, <https://serwisrodzinny.pl/instytut-pokolenia-miedzy-25-a-30-procent-polek-w-wieku-40-lat-nie-ma-dzieci/> [dostęp: 29.01.2026].
- Kotowska I.E., Józwiak J., Matysiak A. i Baranowska A. (2008), *Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes*, *Demographic Research* 19, s. 795-854.
- Krawiec G. (2020), *Propozycja formacji biblijnej dla Ruchu Czystych Serc Małżeństw*, [w:] E. Chodźko i A. Surma (red.), *Wybrane aspekty z zakresu edukacji i literatury*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, s. 75-82.
- Krawiec G. (2021), *Formacja małżeńska i rodzinna w Ruchu Czystych Serc Małżeństw*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Opolski.
- Lesthaeghe R. (2010), *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*, *Population and Development Review*, nr 2, s. 211-251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Leszczyński K. (2023), *Przyczyny bezdzietności i niskiej dzietności w Polsce*, Warszawa: Instytut Pokolenia.
- Manning W.D. i Cohen J.A. (2012), *Premarital Cohabitation and Marital Dissolution: An Examination of Recent Marriages*, *Journal of Marriage and Family*, nr 2, s. 377-387. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.00960.x>
- Mitręga A. (2011), *Od rodziny posttradycyjnej do postmodernistycznej – współczesne modele relacji rodzinnych*, *Wychowanie w Rodzinie*, nr 3, s. 55-84.
- Myrskylä M., Kohler H.-P. i Billari F.C. (2009), *Advances in Development Reverse Fertility Declines*, *Nature* 460, s. 741-743.
- OECD (2023), *Public Spending on Family Benefits*, Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/data/datasets/family-database/pf1_1_public_spending_on_family_benefits.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- ONZ (2001), *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?*, New York: United Nations. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/unpd-egm_200010_un_2001_replacementmigration.pdf [dostęp: 22.07.2025].
- PAP (2022), *Posiadanie rodziny i dzieci wypadło spośród życiowych priorytetów młodych ludzi*, PAP.pl, 26.09, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,1435030,posiadanie-rodziny-i-dzieci-wypadlo-sposrod-zyciowych-priorytetow-mlodych> [dostęp: 3.02.2026].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2025 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego, Dz.U. 2025, poz. 467.

- Rucki M. i Krawiec G. (2019), *Uwzględnienie działania Boga w profilaktyce uzależnień na przykładzie rekolekcji RCS*, Lwowsko-Rzeszowskie Zeszyty Naukowe, nr 5, s. 157-167.
- Rzecznik Praw Dziecka (2021), *Sytuacja dzieci w Polsce. Raport 2021*, Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka. <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2022/03/Zalacznik-do-informacji-o-dzialalnosci-RPD-za-rok-2021-Raport-z-ogolnopolskiego-badania-jakosci-zycia-dzieci-w-Polsce-PDF-42MB.pdf> [dostęp: 22.07.2025].
- Sobotka T., Jasilioniene A., Zeman K., Winkler-Dworak M., Brzozowska Z., Alustiza-Galarza A., Németh L. i Jdanov D. (2021), *Baby Bust in the Wake of the COVID-19 Pandemic? First Results from the New STFF Data Series*, SocArXiv, <https://doi.org/10.31235/osf.io/mvy62>.
- Sobór Watykański II (1965), *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes**, [w:] *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Paris: Éditions du Dialogue, s. 533-657.
- Stek-Łopatka N. (2025), *Critical Analysis of Catholic Media Discourse on Health Education as a New Subject in Polish Schools*, Przegląd Badań Edukacyjnych 52, s. 27-46. <https://doi.org/10.12775/PBE.2025.014>
- Twenge J.M. (2017), *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood and What That Means for the Rest of Us*, New York: Atria Books.
- Walczak D. (2017), *Pokolenie Y – wyzwania dla polskiego rynku pracy i społeczeństwa*, Studia Ekonomiczne 325, s. 109-127.
- Wojtyła K. (1960), *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

KRYZYS DEMOGRAFICZNY A ROZPAD RODZINY W POLSCE.
PERSONALISTYCZNA DIAGNOZA PRZEMIAN SPOŁECZNYCH
I KULTUROWYCH (2010–2025)

Streszczenie

W latach 2010–2025 Polska doświadczyła głębokich przemian demograficznych i kulturowych, które ujawniają narastający kryzys rodziny i małżeństwa. Wybór tego okresu nie jest przypadkowy – obejmuje on pełny cykl pokoleniowy: od wejścia w dorosłość generacji wychowanej po transformacji ustrojowej około 2010 r. po nasilony kryzys demograficzny widoczny w 2025 r. Artykuł analizuje związek między spadkiem dzietności a rozpadem tradycyjnego modelu rodziny w świetle personalistycznej antropologii Karola Wojtyły, uwzględniając zarówno aspekty socjologiczne, jak i edukacyjne. Na podstawie danych GUS i badań CBOS wykazano, że rekordowy spadek współczynnika dzietności (1,099 w 2024 r.) wynika nie tylko z czynników ekonomicznych, lecz przede wszystkim z przemian aksjologicznych – przejścia od rozumienia miłości jako daru z siebie ku indywidualistycznej wizji autonomii. Wnioski wskazują, że kryzys demograficzny nie może być w pełni wyjaśniony przez czynniki ekonomiczne. Jego źródłem są głębsze przemiany kulturowe i światopoglądowe, widoczne zwłaszcza wśród młodego pokolenia ukształtowanego przez kulturę indywidualizmu i przekaz medialny. Przewyciężenie tego zjawiska wymaga nie tylko działań finansowych, lecz także odnowy kultury edukacyjnej i medialnej w duchu personalizmu.

Słowa kluczowe: personalizm; rodzina; małżeństwo; kryzys demograficzny; ład społeczny